

İslami İlimler Dergisi

The Journal of Islamic Sciences

مجلة العلوم الإسلامية

ZEKERİYYA EL-ENSÂRÎ'NİN TASAVVUFÎ YÖNÜ VE DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TASAVVUF

THE SUFI ASPECT OF ZEKERİYYA AL-ANSARI AND SUFISM IN HIS THOUGHT WORLD

MESUT AKDOĞAN

Dr. Öğretim Üyesi, Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf,
ORCID ID: 0000-0001- 6000-2065, e-mail: mesutakdogan@hakkari.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 01 Ocak 2024 / 01 January 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Şubat 2024 / 26 February 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Bahar 2024/ Spring 2024

Cilt / Volume: 19, **Sayı / Issue:** 1

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/islamiilimler>

Öz

Tasavvuf bir sistem olarak zahir ilimle beraber bâtın ilmini gerektiren bir disiplindir. Tasavvufu bir yaşam biçimi olarak hayatlarına yansıtmış sûfler, bu iki ilmi kendilerinde cemedan, Hz. Peygamber'in (sas) ahlakıyla ahlaklanan, O'nun manevi hayatının şahıslarında temessül ettiği mümtaz şahsiyetlerdir. Bu zatların hayatları, eserleri ve düşünceleri özellikle günümüzde bir hakikat arayışı içerisindeki insanlar için örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmada bahis konusu iki ilmi şahsında toplamış, manevi verasete ehil bir şahsiyet olan, fıkıh çevrelerinde tanınan, birçok eseri bulunan, önemli bir usûl anlayışı olan ancak hakkında tasavvuf ilmi açısından teferruatlı bir akademik çalışma bulunmayan 9-10/15-16. asırlarda Mısır'da yaşamış Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) sûfî kimliğiyle ele alınmaktadır.

Ensârî, ilmî hayatını ikmal ettikten sonra tedrisatı, telifatı, irşadı ve fikirleriyle günümüze kadar adından sıkça söz ettirmiştir. Hayatına baktığımızda en az fakîhliği kadar irfânî yönünün de güçlü olduğunu görmekteyiz. Birbirinden kıymetli elliye yakın eser vermiş velûd bir müelliftir. Kendisinin fıkıh alanındaki otoritesi izahtan varestedir. Onun fikhî alanda ortaya koyduğu usûl, hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki dönemlerde başta Mısır olmak üzere birçok bölgede karşılık bulmuştur. İslâmî kültür ve ilim hayatını doğrudan ve derinden etkileyen bir düşünce sistemi kurmuştur. Tasavvufî açıdan değerlendirildiğinde ise farklı tarikatlardan seyr-ü sülûkünü ikmal etmiş bir mürşid-i kâmil, kendi tarikatının kurucusu, yaşadığı asırda irşadıyla ünlenmiş, ardında halifeler bırakmış ve birçok tali tarikatın kurulmasına vesile olmuş önemli bir sûfî-âlim karşımıza çıkmaktadır. Ancak yeterince tanıtılmadığı için tasavvufî ve irfânî yönü gölgede kalmıştır. Onun farklı tarikatlardan icazet alıp hırka giymesi, manevi irşada ehil birisi olarak karşımıza çıkması ve tasavvufî eserler kaleme alması özellikle tasavvuf tarihi açısından ehemmiyet arz edip tasavvufî görüşlerinin gün yüzüne çıkarılmasının önemini bizlere göstermektedir.

Bu çalışma, İslâmî ilimlerde yetkin, bu alanlarda eserler vermiş, fakîh kimliğiyle ön plana çıkan Ensârî'nin tasavvufî yönünün ortaya konulmasını, tasavvufa olan ilgisini, tasavvufî bir muhtevaya sahip eserlerinin tanıtılmasını, görüşlerini, tasavvufta tartışılan bazı düşünce ve meselelere bir fakîh-sûfî gözüyle yaklaşımını ve bunların tahlilini konu edinmektedir. Onun amelî, ruhî ve manevi dünyasını şekillendiren tasavvuf anlayışının ortaya konulması, etkilendiği sûfî ve kaynakların tespiti ile tasavvufî yönünün ve düşüncesinin gün yüzüne çıkarılması, kendisinden sonra irfânî anlamda etkilediği şahısların belirlenmesi, fakîh-sûfî kimliğini haiz birisinin perspektifinden tasavvufun nasıl algılanıp yorumlandığı gibi hususların izahı bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

İncelememiz boyunca öncelikle anahatlarıyla Zekeriyâ el-Ensârî'nin hayatı ele alınmış, sonrasında ise onun sûfî kişiliğini oluşturan ana unsurlara temas edilmiştir. Mensup olduğu tarikattaki konumu ile seyr-ü sülûk silsilesinin tespitinden sonra hakkında tasavvuf sahasında çok az çalışma olması itibarıyla tasavvufî eserlerinin tanıtımına yer verilmektedir. İkinci kısmında ise tasavvufî görüşleri ana başlıklar ve bunları izleyen tali başlıklar halinde ele alınıp değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu kısımda görüşleri aktarılıp değerlendirilirken takip ettiği yöntem, bağlı olduğu tasavvufî ilke ve esaslarla etkilendiği ekol ve şahsiyetlere de işaret edilmektedir. Kendisinin Zeyniyye, Ekberiyeye ve Sühverdiyye tarikatlarından hilafet icazetine sahip bir mürşid-i kâmil olmasından, adının Zeyniyye tarikatının kurucu isimleri arasında sayılması ve düşünce boyutuyla İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız gibi sûfî şahsiyetlerden etkilendiği gerçeğinden hareketle incelememizin sonuç kısmı oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Zekeriyâ el-ensârî, *el-Futûhâtu'l-ilâhiyye*, *Fet-hu'r-rahmân*, Tevhid.

Abstract

Sufism, as a system, requires both exoteric and esoteric knowledge. Sufis embody Sufism as a way of life and harmonize these two knowledge within themselves, becoming distinguished personalities who emulate the ethics of Prophet Muhammad (peace be upon him), manifesting his spiritual life in their own beings. Their lives, works, and thoughts serve as exemplary models for individuals seeking truth, especially today. This study focuses on Zekeriyyâ al-Ensârî, who lived in Egypt in the 9th-10th/15th-16th centuries, combining these two knowledge within himself, possessing spiritual heritage, being recognized in jurisprudential circles, having numerous works, and an important understanding of principles. Despite his recognition in jurisprudence, there lacks a comprehensive academic study from the perspective of Sufi knowledge regarding his distinguished Sufi identity.

Ensârî, after completing his scholarly life, has remained prominent up until today through his teachings, writings, guidance, and ideas. When examining his life, we notice that his spiritual aspect is as strong as his jurisprudence. He's a prolific author, having produced nearly fifty valuable works, establishing authority in jurisprudence. His methodological contributions in jurisprudence have found resonance not only in his time but also in subsequent periods, particularly in regions like Egypt. He crafted a thought system that directly and profoundly impacted Islamic culture and scholarly life. When evaluated from the perspective of Sufism, he emerges as a significant Sufi scholar who completed his spiritual journey through various Sufi orders, became a perfected spiritual guide, founded his own order, gained fame for his guidance during his era, left behind successors, and paved the way for the establishment of numerous secondary Sufi orders. However, due to insufficient introduction or recognition, his Sufi and spiritual aspects have remained in the shadows. His reception of authorizations from different Sufi orders, his appearance as a competent spiritual guide, and his composition of Sufi works notably underscore the importance, especially in Sufi history, of unveiling his Sufi perspectives and spiritual views.

This study aims to present the Sufi aspect of Ensârî, a figure who has demonstrated expertise in Islamic knowledge, produced works in these fields, and gained prominence with a jurisprudential identity. It delves into his interest in Sufism, introduces his works enriched with Sufi content, discusses his viewpoints, approaches and analysis to certain thoughts and issues in Sufism from the perspective of a jurist-Sufi. The core objective of this study is to delineate his Sufi understanding that shaped his practical, spiritual, and inner world, bring to light his Sufi orientation and thoughts through identifying the Sufi influences and sources that impacted him, determine the personalities influenced by him in the realm of mysticism posthumously, and explain how Sufism is perceived and interpreted from the perspective of someone possessing a jurist-Sufi identity.

Throughout our analysis, we first outlined the life of Zekeriyyâ al-Ensârî, then delved into the primary elements that constituted his Sufi personality. Following the identification of his position within his Sufi order and the succession of his spiritual journey, due attention is given to introduce his Sufi works, considering the scarcity of studies in the field of Sufism concerning him. The second part of the study entails a comprehensive evaluation of his Sufi viewpoints under main and subsidiary headings. While conveying and assessing his viewpoints, we also referenced the methodology he followed, the schools of thought and personalities that influenced him, and the Sufi principles and fundamentals to which he adhered. Concluding our analysis, we highlighted his status as a perfected spiritual guide holding authorization in Zeyniyya, Ekberiyya, and Sühreverdiyya Sufi orders, being counted among the founding names of the Zeyniyya order and drawing from the intellectual realms of Sufi figures like Ibn Arabi and Ibn al-Farid.

Keywords: Sufism, Zekeriyyâ al-Ensârî, al-Futûhâtü'l-ilâhiyye, Fethu'r-rahmân, Tawhid.

Giriş

Tasavvuf pratik olarak asr-ı saadetten beri var olan ancak diğer İslâmî ilimlere nazaran daha sonra sistematize edilen ilmî bir disiplindir. Mamafih tasavvuf, yöntemleri farklı olmaklar beraber gerek İslâmî ilimlerle gerekse diğer beşerî bilimlerle ortak paydaları haiz ve interdisipliner bir yapıya sahiptir.¹ Beşerî ilimlerden özellikle psikoloji², sosyoloji, felsefe³ gibi beşerî ilimlerle irtibatı bulunmaktadır. Fakat her ilimde olduğu gibi kendisine özgü bir anlam dünyası mevcuttur.

Tasavvufun anlam dünyasına özgü konulardan birisi de sûfî-âlim vasfını haiz kimselerin dile getirdiği keşfî bilgidir. Bilginin kaynağı meselesinde deney, akıl, rivayet, vahiy, keşf, ilham gibi birçok değişik görüş bulunmaktadır. Buna karşın tasavvuf sahasında vahiy, keşf ve ilham diğerlerine göre daha belirgin bir konumdadır. Mutasavvıflar genellikle aklın bilgi değerini kabul etmekle birlikte sınırlılığın vurgu yaparlar. Bilginin kaynağı konusundaki bu farklılıklar bizi zâhir-bâtın problemiyle karşı karşıya getirmektedir. Ancak tasavvuf bir sistem olarak zahir ilimle beraber bâtın ilmini gerektiren bir sistemdir. Genel itibarıyla sûfîler zâhir-bâtın dengesini gözetmiş ve düşüncelerini Kur'ân ve Sünnet ekseninde dile getirmişlerdir. İncelememize konu olan Zekeriyâ Ensârî de, zâhirî ilimlerde yetkin ve bu yönü baskın, ancak bilinmemesine rağmen bâtın yönü mevcut bir âlim-sûfîdir.

Dönemin zengin bir kültür merkezi olan Mısır'da yetişen Ensârî fıkıh başta olmak üzere câmiu'l-ulûm vasfını haiz bir alim olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek Türkiye'de gerekse diğer İslam ülkelerinde fakîh ve muhaddis yönüyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Buna mukabil tasavvuf sahasında kendisi veya tasavvufî eserleri hakkında teferruatlı çalışmalar pek azdır. Eserlerinin tanıtım kısmında görüleceği üzere eserleri hakkında yapılan tahkik, çeviri ve şerh çalışmaları dışında akademik olarak sadece Drewes'in bir çalışması bulunmaktadır. Drewes'in araştırması Veli Arslan'ın (öl.?) hayatı ve *Risâleti'l-Velî Arslân* adlı eseri⁴ ve Ensârî'nin bu risaleye yazdığı şerh olan *Fet-hu'r-rahmân bi-şerhi Risâleti'l-Velî Arslân* hakkında olup araştırmada bu şahısların fikhî ve tasavvufî yönlerine değinilmiştir.⁵

1 bk. Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, 14. bs.), ss. 20-60.

2 bk. Mustafa Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu: Nefs Psikolojisi*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014); Ali Ayten-Sevde Düzgüner, *Tasavvuf Psikolojine Giriş*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2017).

3 bk. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 20-60; Mahmut Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2012), 87.

4 G. W. J. Drewes, *Directions for Travellers on the Mystic Path: Zakariyya' al-Ansari's Kitab Fath al-Rahman and its Indonesian Adaptations, With an Appendix on Palembang Manuscripts and Authors*, (Brill, The Hague 1977), ss. 6-25.

5 Drewes, *Directions for Travellers on the Mystic Path*, ss. 26-39.

Bu araştırma Ensârî'nin tasavvuftaki konumunu, düşüncesini ve yetkinliğini gün yüzüne çıkarmak amacıyla kaleme alınmıştır. Kendisi hakkında tasavvuf sahasındaki akademik çalışmaların azlığı bu zatın fikirlerinin gün yüzüne çıkarılmasının ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Onun tasavvuf ilmindeki konumunun çevresini ne derece etkilediği, düşüncelerinin kendi dönemi içerisinde nasıl karşılık bulduğu ve günümüzde nasıl anlaşılması gerektiğinin tespiti bu çalışmanın önemini artırmaktadır. Öte yandan bu inceleme özgün olması hasebiyle tasavvuf tarihinde önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Araştırmamızın dinî, tasavvufî ve kısmen de olsa felsefî yönü olan bir çalışma olması itibariyle veri toplama, inceleme ve belge analizi gibi teknikleri kapsayan "nitel araştırma ve analiz" yöntemlerine dayanarak oluşturulmuştur. Çalışma, iki ana başlıktan meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci başlığında hayatı, sûfî kişiliği ve tasavvufî eserleri işlenmiştir. Hayatı ile ilgili ricâl, tabakât, tarih ve terâcim kitaplarına başvurulmuş, ancak şöhretinden dolayı hayatı ana hatlarıyla sunulmuştur. Sûfî kişiliği için tabakât kitapları başta olmak üzere Harîrîzâde'nin *Tıbyân'*ı gibi tasavvuf tarihi içerikli kaynaklardan istifade edilmiştir. Ensârî hakkında yapılacak akademik çalışmalara öncülük yapması ve kolaylık sağlaması amacıyla eserlerinin tanıtımına yer verilmiştir. "Zekeriyyâ el-Ensârî'nin Düşünce Dünyasında Tasavvuf" başlığı altında ise tasavvufî düşüncesinin tespiti ve fikirlerinin ortaya konulması için belirtilen yöntemle tasavvufî eserleri okunmuş, bilimsel bir tarzda taranmış, bilimsel bir bakış açısıyla incelenmiş ve sunulmuştur. Dolayısıyla bu kısmın ana kaynaklarını Ensârî'nin tasavvufî eserleri oluşturmaktadır. Sonuç kısmı da ulaşılan özgün sonuçların sunumunu ve değerlendirilmesini ihtiva etmektedir.

1. Zekeriyyâ el-Ensârî'nin Hayatı, Sûfî Kişiliği ve Tasavvufî Eserleri

1.1. Hayatı

Ebû Yahya Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî Mısır'ın Suneike şehrinde takriben 823/1420 yılında doğmuş ve çocukluğundan itibaren ilimle meşgul olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'i aşere tariki/onlu sistem ile dönemin önemli alimlerinin yanında okumuştur. Fıkıh, hadis, nahiv, sarf, edebiyat, usûl ve aklî ilimleri İbnü'l-Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) başta olmak üzere Şeref Musa b. Ahmed es-Subkî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali el-Bedşînî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Recep al-Kâhirî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hicazî, Şemsüddîn Muhammed b. İsmail el-Vefâî, Sâlih b. Sirâcuddîn el-Bulkînî (ö. 868/1464), Kâfiyeci (ö. 879/1474) ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) gibi ulemanın yanında tahsil edip ilmini Kahire'de tamamlar. Bunlardan bazıları Ensârî'ye icazet ve fetva izni vermiştir.⁶

6 Necmuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire bi a'yâni'l-mieti'l-âşire* (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye: 1997), 1/198-202.

Kendisinin hem aklî hem naklî ilimlerde mümtaz bir birikimi bulunmaktadır. Sultan Kayıtbay tarafından kendisine zorla verilen kadı'l-kudatlık görevini kabul eden Ensârî, daha sonra sultanın haksız uygulamalarını eleştirince bu görevinden azledilmiştir. Görevini bıraktıktan sonra kendisini kitap telifine ve talebe yetiştirmeye adanmıştır.⁷ Şafiî ulemasından olan Ensârî birçok talebe yetiştirmiş, talebelerini ve onların öğrencilerini “Şeyhu'l-İslâm” olarak görecektir kadar uzun bir ömür sürmüştür. Kendisinden, oğlu Sâlih Nuruddîn, Abdulvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), Şihâbuddîn er-Remlî (ö. 957/1550), Şemsüddîn er-Remlî (ö. 1004/1596), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) gibi birçok meşhur âlim ders almıştır.⁸

Kaynaklarda “Şeyhu meşâyihî'l-İslâm, Şeyhü'l-İslâm, el-İmâm, el-Hâfız” gibi lakaplarla anılan Ensârî, bütün dinî ilimler alanındaki geniş bilgisi yanında Şafiî Mezhebi'nin naslarını, özellikle mezhep literatüründe “Şeyhayn” diye anılan Râfiî (ö. 623/1226) ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) eserlerini anlama, onların tercihleri arasında değerlendirme ve tercih yapma konusunda yüksek beceriye sahiptir. Eserleri, mezhep görüşlerinin âyet ve hadislerle temellendirilmesi, ta'lîl edilmesi, hadisleri tahric ederek kaynaklarının ve bu konuda ulemânın değerlendirmelerinin belirtilmesi bakımından önemli görülmüş, daha sonraki Şafiî uleması arasında büyük itibar görmüş, eserlerine çeşitli şerh ve haşiye çalışmaları yapılmıştır.⁹ Ensârî'nin elliye aşkın eser yazmış olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰ Bir asırlık ömrü ilim ve irşad faaliyetleriyle geçen Ensârî 926/1520 senesinin Zilkâde ayının üçüncü Çarşamba'sında 103 yaşında vefat etmiştir. İmam Şafiî'nin yanına defnedilmiştir.¹¹

1.2. Sûfî Kişiliği

Hayatı ilim, irfan ve irşad ile geçen Ensârî, şeriat-hakikat ilişkisini hayatına yansıtmış bir şahsiyettir. İlmî ve tasavvufî düşüncesi de bu doğrultuda şekillenmiştir. Kaynaklarda kendisi hakkında birçok âlimin övgü dolu ifadelerine rastlamaktayız. İslam düşünce tarihinde de önemli bir yeri haiz olan Ensârî hakkında Necmeddin Ğazzî “İslam meşayihinin şeyhi, şeriat ve hakikati kendisinde birleştiren, ilmiyle amel bir âlim, en güzel bir şekilde Cenab-ı Allah'a sülûk eden, keşf ve keramet ehli kâmil bir velî” ifadelerini kullanır. Ğazzî, onun bütün şer'î ilimlerinin yanı sıra aklî ilimlerde de derin bir vukûfiyeti olduğunu ifade ettikten sonra gençliğinden itibaren tasavvufa meraklı

7 Hayruddîn İbn Fâris Ziriklî, *el-'A'lâm* (Beyrut: Darü'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002), 3/46.

8 bk. Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 201.

9 Ahmet Özel, Cengiz Kallek, “Zekeriyâ el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim (28 Nisan 2022).

10 Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 204-205.

11 Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 208.

olduğunu, bu yolu sevdiğini, sûfîlerin zikir meclislerine katıldığını ve birçok şeyhten hırka giyip tarikat icazeti aldığını aktarır.¹²

Yirmi yıl Ensârî'nin hizmetinde bulunan hem zahiri hem de bâtnî ilimleri kendisinden tahsil eden Şa'rânî, ondan iltifatla bahsederek hayatını "fıkıh" ve "tasavvuf" temelleri üzere ikame ettiğini belirtir. Bu süre zarfında onun gaflete düştüğüne veya malayani işlerle uğraştığına şahit olmadığını söyler. Ensârî'nin "duasının müstecab ve keramet ehli" olduğu zikreden Şa'rânî, ömrünün erken dönemlerinde vehbî ilimle taltif edildiğini ifade ederek eserlerinde bazı kerametlerine yer verir.¹³

Tasavvufî düşünce açısından değerlendirildiğinde Ensârî, öne sürdükleri görüşleri itibariyle tasavvuf tarihinde kimi çevrelerce tartışma konusu yapılan İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235) gibi sûfîleri te'kid ve teyit ederek onların kâmil veliler olduğunu belirtir. Onların kelimelerini ve görüşlerini de şeriat çerçevesinde yorumlamaya çalışır. Düşünce olarak onların çizgisini takip eder. Nitekim tasavvufî düşüncesinde de bu şahıslardan etkilendiği açıkça görülmektedir. *Şerhu'r-Ravda'* da bu gibi konulara yer verildiği aktarılmıştır.¹⁴ Ayrıca Ensârî, dile getirdiği düşünceler itibariyle İbnü'l-Arabî'ye yakın olan Şeyh Arslan'ın/Reslân'ın risalesine de şerh yazması bunu kuvvetlendirmektedir.

Birçok şeyhten tarikat ve teberrük hırkası giyen Ensârî, tespit edebildiğimiz kadarıyla Zeyniyye, Ekberiyeye ve Sühreverdiyye tarikatlarından hilafet icazetine sahiptir. Ancak onun tarikat silsileleri farklı yollarla Kadiriyye ve Rifâiyye'ye de dayanmaktadır. Tarikat hırkası giydiği müridler arasında Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Etkâvî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Ebî Ahmed el-Ğazzî, Ebu'l-Hafs Ömer b. Alî en-Nebtî, İbn Zülbânî diye meşhur Ahmed b. Fakîh Alî ed-Dimyâtî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Alî et-Temîmî el-Halîlî gibi isimler bulunur.¹⁵ Ğazzî, bunların yanı sıra en fazla istifade ettiği isimlerin başında Muhammed b. Ömer el-Vâsîti el-Ğamrî'yi (ö. 849/1451) zikrederek ondan tarikat icazeti aldığını belirtir.¹⁶ Nitekim aşağıda belirteceğimiz üzere Harîrizâde de bunu teyit etmektedir.

Tasavvuf tarihi kaynaklarında geçen bilgiler ışığında mensubiyeti bulunduğu tarikat silsilelerini şöyle sıralayabiliriz: Kemâluddîn Harîrizâde, *Tibyânu'l-vesâil*'inde Ensârî'nin Zeyniyye silsilesini şöyle sıralar:

12 Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 1/200.

13 Abdulvehhâb Şa'rânî, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, (Kahire: Mektebetu's-Sakâfeti'd-Diniyye: 2005), 2/222-224; Abdulvehhâb Şa'rânî, *Letâifu'l-minen ve'l-ahlâk*, (Dimaşk, Dâru't-Takvâ, 2004), 73, 74 vd.

14 Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 1/204.

15 İcazet aldığı bazı müridleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamız onun icazet aldığı bütün tarikatları tespit meselesini güçleştirmektedir.

16 Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 1/200.

- Zekerıyyâ el-Ensârî
- Ebû Abbâs Ahmed b. Fakîh Alî ed-Dımyâtî -İbn Zülbânî- (ö.?)
- Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hâfî (ö. 838 / 1435)¹⁷

Görüldüğü üzere Ensârî ile Zeyniyye tarikatının kurucusu olan Zeynüddîn Hâfî arasında sadece bir isim bulunmaktadır. Buna göre Ensârî'yi Zeyniyye tarikatının kurucu isimleri arasında saymamız muhtemeldir. Zeyniyye tarikatı, Ensârî'nin müşidi Ahmed b. Fakîh Alî ed-Dımyâtî vasıtasıyla Mısır'da yayılmaya başlamış, Ensârî'de bunu sürdürmüştür. Kendisinden sonra bu tarikat halifelerinden Necmeddin el-Ğaytî (öl.?)¹⁸ vasıtasıyla Mısır ve Hicaz başta olmak üzere bölgede yayılmıştır.¹⁹ Keza halifelerinden Şa'rânî vasıtasıyla da diğer bölgelere ulaşmıştır. Şa'rânî, müşidi Ensârî vasıtasıyla üç farklı yolla Sühreverdiyye-Necbîyye'den (Büzgaşıyye) ve Sühreverdiyye-Necbîyye'nin Zeyniyye yolundan hırka giydiğini ifade eder. Şa'rânî'nin bu silsilesi Ali b. Abdülkuddûs eş-Şinnâvî ile devam etmiştir.²⁰

Zeynüddîn Hâfî'nin müşidi Nûreddin Abdurrahman eş-Şibrîsî (eş-Şirsî), Sühreverdî meşayihından olması hasebiyle Hâfî aracılığıyla Sühreverdiyye'de Zeyniyye adıyla bir kol teşekkül etmiştir. Ayrıca Hâfî'nin müşidi Rifâiyye'den de icazetlidir. Buna göre Ensârî'nin tarikat silsilesi hem Sühreverdiyye hem de Rifâiyye tarikatına ulaşmaktadır. Bu itibarla Ensârî'nin mensup olduğu tarikat ekolü olan Zeyniyye, Rifâiyye ve Sühreverdiyye'yi birleştiren bir tarikat olarak kabul edilmiştir.²¹

Ensârî'nin başka bir müşidi Muhammed b. Ömer el-Vâsıtî el-Ğamrî'dir. Bu zat vasıtasıyla tarikat silsilesi Sühreverdiyye'ye, oradan da Kadiriyye tarikatına ulaşır. Harîrizâde bu silsileyi şu şekilde aktarmıştır:

- Zekerıyyâ el-Ensârî
- Muhammed b. Ömer el-Vâsıtî el-Ğamrî
- Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn b. Süleymân ez-Zâhid (ö.819 / 1418)
- Hasan b. Ömer et-Tüsterî (ö.797 / 1396)
- Yusûf b. Abdullah el-Gürânî (ö.768 / 1368)
- Necmuddin Mahmud el-İsfahanî

17 Kemâluddîn Muhammed el-Harîrî, *Tibyânü'l-vesâilu'l-hakâyık fi beyâni's-selâsili't-terâik*, (Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430), II, v. 106b-107a.

18 Harîrizâde, Ensârî ile el-Ğaytî arasında Şa'rânî'nin yer aldığı dair bir rivayetin olduğunu belirtir. bk. Harîrizâde, *Tibyân*, (İbrahim Efendi, 430), II, v. 106a-b.

19 Harîrizâde, *Tibyân*, (İbrahim Efendi, 430), II, v. 106b.

20 Harîrizâde, *Tibyân*, (İbrahim Efendi, 430), II, v. 152a.

21 Reşat Öngören, "Zeynüddîn Hâfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim (21 Ekim 2023).

- Bedruddin Mahmud et-Tusî
- Nureddin Abdussamed (ö. 699/1299)
- Necîbüddin Ali b. Büzgaş eş- Şirazî (ö. 678/1278)
- Şihâbüddin Ömer b. Muhammed es- Sühreverdî (ö. 632/1234)²²
- Ebu Necîb Abulkâhır es-Sühreverdî (ö. 563/1168)
- Abdulkâdir Geylânî²³

Mezkûr tarikatların yanı sıra Ensârî'nin Ekberiyye tarikatıyla da bağı bulunmaktadır. Harîrizâde Ensârî'nin icazet aldığı müşhidlerinden birinin de Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer el-Kenânî²⁴ olduğunu ifade eder ve bu şahıstan yola çıkarak silsileyi İbnü'l-'Arabî'ye dayandırır. Buna göre Ensârî'nin tarikat silsilesi Ekberiyye ekolüne ulaşır. Bu silsile şöyle sıralanmıştır:

- Zekeriyyâ el-Ensârî
- Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer
- Şerefuddîn İsmail b. İbrahim ez-Zebîdî
- Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dânî
- Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî²⁵

1.3. Tasavvufî Eserleri

1.3.1. *el-Futûhâtü'l-İlâhiyye fî nef'i ervâhi'z-zevâti'l-insâniyye*

Ensârî'nin tasavvufa dair yazdığı bir eserdir. Eser, Mirâsu'n-Nubuvve tarafından tahkik edilerek basılmıştır.²⁶ Yazma hali ise on varaktan müteşekkil olup internet ortamında²⁷ bulunmaktadır. On fasıldan oluşan, tasavvuf ilminin muhtasaran ele alındığı bir risaledir. Ensârî'nin torununun torunu Zeynelâbidîn b. Muhyiddin tarafından *el-Minahu'r-Rabbâniyye fî şerhi'l-Fütûhâtü'l-İlâhiyye* adıyla şerh edilmiştir.²⁸ Ayrıca Harley'in editörlüğünü yaptığı bir çalışmada tahkiki yapılmıştır.²⁹ Eser anahatlarıyla "tasavvufun tarifi, rükünleri, tevhid, iman-islam, ledunnî ilim, ilmu'l-yakin, aynu'l-yakîn,

22 Harîrizâde, *Tibyân*, (İbrahim Efendi, 430), II, v. 152b-153a.

23 Harîrizâde, *Tibyân*, (İbrahim Efendi, 430), I, v. 109b.

24 Kelime tam okunamamaktadır. el-Kettânî de olabilir. bk. Harîrizâde, *Tibyân*, I, v. 97b.

25 Harîrizâde, *Tibyân*, (İbrahim Efendi, 430), I, v. 97b-98a.

26 Ebu Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Futûhâtü'l-İlâhiyye fî nef'i ervâhi'z-zevâti'l-insâniyye*, (Mirâsu'n-Nubuvve: 2012).

27 <https://archive.org/details/sharhrisalahalad00unse/page/n1/mode/2up>. (Erişim 15 Mayıs 2022)

28 Özel, Kallek, "Zekeriyya el-Ensârî".

29 bk. A. H. Harley (ed.), *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal*, (1924: XX/3), 123-142.

hakku'l-yakîn, ilham, vahiy, feraset, muhâdare, keşf, mükâşefe, müşâhede, muâyene, şeriat-tarikat-hakikat, saadet-şakavet, havâtır, hırka giymek ve telkin" konularını muhtevidir.

1.3.2. *Fethu'r-Rahmân bi-şerhi Risâleti'l-Velî Arslân*

Ensârî'nin, Arslân b. Ya'kub ed-Dımaşkî'nin³⁰ tevhide, tasavvufa ve ahlâka dair yazdığı risalesinin şerhidir. Eser, İzzet Husriyye tarafından neşredilmiştir.³¹ Ensârî'nin bu şerhi ile yine *Risâletu'l-Velî Arslân'a* Ali b. Avlan el-Hamevi tarafından yazılan *Şerhu'r-Reslaniyye'si* Muhtar Holland tarafından İngilizceye çevrilmiştir.³² Drewes'in bu eser hakkında yaptığı çalışmaya giriş bölümünde değinmiştik. Bu çalışmanın üçüncü bölümünde Ensârî'nin mezkur eseri latine edilmiştir.³³ Eser "gizli şirk, yakînî iman, tevhid, şeriat ve hakikat ilişkisi, sülûk makamları, fenâ, ihlasın dereceleri, muhabbet" gibi konuları muhtevidir.

1.3.3. *Şerhu'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye (İhkâmü'd-delâle 'alâ tahrîri'r-Risâle)*

Ensârî'nin bu eseri, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465 / 1072) meşhur eseri *Risâletu'l-Kuşeyriyye'nin* şerhidir. Ensârî'nin bu şerhine Mustafa b. Muhammed el-Arûsî, *Netâ'icü'l-efkâri'l-kudsiyye fi beyâni me'ânî Şerhi'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye* ismiyle bir haşiye yazmıştır. *Netâ'icü'l-efkâr*, Ensârî'nin şerhine paralel olarak İbnü'l-Arabî'nin görüşleri doğrultusunda yazılmış bir hâşiyedir. Ensârî'nin oğlu Zeynelâbidîn ise babasının bu şerhini *Tehzîbü'd-delâle 'alâ tenkîhi'r-Risâle* adıyla ihtisar etmiştir.³⁴ Ensârî, *Risâle'nin* açıkça anlaşılmayan meseleleri hakkında veya konunun daha iyi anlaşılması için gereken yerlerde izahatta bulunur. Bu yorumlarda Ensârî'nin tasavvufî düşüncesinin izlerine rahatlıkla rastlanabilir.³⁵

Ayrıca Ensârî, Tâceddin es-Sübkî'nin (ö. 771 / 1370) yazdığı *Cem'u'l-cevâmi'inin* muhtasarı olan *Lübbü'l-usûl* adlı eseri *Gâyetü'l-vüsûl fi şerhi Lübbi'l-usûl* ismiyle şerh ederken kitabın sonunda tevbe, marifetullah, tevekkül gibi bazı tasavvufî meseleleri izah eder.³⁶ Ensârî diğer eserlerinde tasavvufa

30 bk.Süleyman Derin, "Şamlı Bir Sufi: Şeyh Arslan Dımaşki ve Tevhid Risalesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (26-2010/2), ss. 91-105.

31 bk. İzzet Husriyye, *Şurûhu risâleti'ş-Şeyh Arslan*, (Şam: İlim Matbası, 1969).

32 bk. *Concerning the Affirmation of Divine Oneness (Risala fi't-Tawhid): Shaikh Wali Raslan ad-Dımaşki with the Commentaries of Shaikh Zakariyya al-Ansari and Shaikh Ali b. Atiyya Alawan al-Hamawi*, trc. Muhtar Hollanda, (Florida: al-Baz Publications, 1997), ss. 5-100.

33 Drewes, *Directions for Travellers on the Mystic Path*, ss. 39-51.

34 Süleyman Uludağ, "er-Risâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 8 Kasım 2022).

35 Detaylı bilgi için bk. Ebu Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye (İhkâmü'd-delâle 'alâ tahrîri'r-Risâle)*, nşr. Abdülvâris Muhammed Ali, (Beirut:2000, I-IV); Zekeriyâ el-Ensârî, *İhkâmü'd-delâle 'alâ tahrîri'r-Risâle*, Nşr. Abdulcelil Gidâ, (Dımaşk: Dâru'l-Nu'mâniyye li'l-Ulûm, 1420, I-II).

36 bk. Zekeriyâ el-Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl fi şerhi Lübbi'l-usûl*, (Mısır: Dâru'l-Kutubî'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, 2011), ss. 173-176.

kısmî olarak yer vermişse de burada zikrettiklerimizin dışında tasavvufî eser sayılabilecek³⁷ başka telifi bulunmamaktadır.

2. Zekeriyyâ el-Ensârî'nin Düşünce Dünyasında Tasavvuf

Bu bölümde Ensârî'nin tasavvuf ilmine yaklaşımı, şeriat-tarikat-hakikat kavramlarına yüklediği anlam, tevhid ve marifet meselesine bakışı gibi meseleler hakkındaki düşünceleri ele alınacaktır.

2.1. Tasavvuf Düşüncesi

İnsanların farklı kişilik ve karakterlerde yaratılması, anlayışlarının ve meselelere yaklaşımlarının farklılığını gerektirir. Buna istinaden her sûfî tasavvufu, yaşadığı rûhî hayata veya muhatap oldukları kitlenin bilgi ve anlayış seviyesine göre tarif etmiştir. Eserlerinde gördüğümüz kadarıyla Ensârî de, tasavvufu farklı şekillerde yorumlamıştır. Ona göre tasavvuf, “kalbin ve sair havâsın ıslahını mümkün kılan yöntemleri bilmek” veya “Cenab-ı Allah'ın azametini nispeten masıvayı önemsiz görmek, kalbin sadece O'na ayrılması ve O'na ait kılınması”dır. Bu tariflerle Ensârî tasavvufu kişinin kalp dünyasıyla özdeşleştirmiş, kalbin ıslahına vesile olacak öğretiyi ve metotların bilinmesini ve uygulanmasını tasavvuf ilmi olarak değerlendirmiştir. O, başka bir tarifte ise tasavvufu “Allah Teâlâ'ya varıncaya kadar seyr ü sülûkteki ciddiyet hali” olarak tanımlar. Bu yaklaşımla da tasavvufun bir hal ilmi olduğunu, nihai amacının da Cenab-ı Allah'a vuslat olduğunu belirtmiştir. Yine bunlara benzer bir tarifte tasavvufun, “duyuları muhafaza ve nefesleri kontrol etmek” olduğunu ifade etmiştir.³⁸ Ensârî, tasavvufa yapılan tariflerinin farklı oluşunu söyleyeninin o esnadaki yaşadığı halin yoğunluğuna bağlar. Ona göre tasavvufu yaşayan sûfînin hali kendisi için en önemli rükündür. Bundan dolayı o tasavvufu, sûfînin yaşadığı halle eş değer görmüştür. Ona göre tasavvufun faydası ise insanın bütün hallerinin ıslahına vesile olmasında yatmaktadır.³⁹

Ensârî tasavvufun ve Cenab-ı Allah'a giden yolun belli rükün ve usulleri olduğunu ifade eder. Ona göre Cenab-ı Allah'a giden yollar mahlûkatın adedindedir. Ancak bu yollar üç kısımda hasredilebilir. Birincisi “muâmelât” ehlinin yoludur. Bu yoldakiler namaz, oruç, Kur'an tilaveti gibi pek çok zahiri amel işler ve buna öncelik verirler. Bunlara “ahyâr” denilir. İkincisi “mücâhede” ehlinin yoludur. Bu kısımdakiler ahlakın tezyinine, nefsin tezkiyesine, kalbin tasfiyesine ve bâtının imarına taalluk eden amellere öncelik verirler.

37 Yusuf Ataev 2019 yılında hazırladığı yüksek lisans tezinde Ensârî'nin tasavvufî eserlerini sayarken *el-Lü'lü't-nazîm fi revmi't-taallüm ve't-talîm* adlı eserini zikreder. Ancak eser incelediğinde isminden de anlaşılacağı üzere “ilim” hakkında olduğu görülecektedir. Bk., Zekeriyyâ Ensârî, *el-Lü'lü't-nazîm*, (Mısır: Matbaatu'l-Mavsuât, 1319), ss. 2-32.

38 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-ilâhiyye*, v. 3a; Ensârî, *Gâyetü'l-viüsûl*, 175.

39 Ensârî, *Gâyetü'l-viüsûl*, 173; Ensârî, *el-Lu'lu'u'n-nazîm*, 11.

Bunlara da “ebrâr” denilir. Üçüncü yol ise *Allah’a yolculuk edenler* anlamında-ki “sâirûn” denilen kimselerin yoludur. Bunlar muhabbet ehlerinden “şuttâr” olanlardır.⁴⁰ Ensârî’nin eserlerinde zikrettiği erkan ve usuller şunlardır:

Tasavvuf’un rükünleri:

1. Kişinin inancına herhangi bir teşbihi veya sapmayı karıştırmaması için tevhid düşüncesini saflaştırması gerekir.
2. Semâ’ın farkındalığıdır. Semâ’, âfâkta ve enfüste sûfînin sadece ilmiyle değil hâliyle de her şeyin farkında olması durumudur.
3. Güzel ahlak ve insanlarla iyi geçinmektir.
4. Îsârdır.
5. Sûfî, Allah’ın kendisi için seçtiğine rıza göstererek kişisel tercihini terk etmelidir.
6. Sûfî, vecd⁴¹ ehli olmalıdır.
7. Sûfînin havâtır arasında ayırım yaparak gönlüne doğan Hakk’a ait hâtırlara tabi olması, bunun dışındaki hâtırlardan da yüz çevirmesi gerekir.
8. Âfâkta ve enfüste tefekkür etmek, ibret almak için yolculuk yapmak ve riyazetle meşgul olmaktır.
9. Gerçek manada tevekküle dayanarak kesbi terk etmektir.
10. Şeriatın emrettiği zahiri ve vacib olan ilim haricinde, bir makam veya hâlde beklemeyip sürekli bir terakki halinde olmaktır.⁴²

Tasavvuf’un Usulleri:

Ensârî’ye göre tasavvufun on usulü bulunmaktadır. Tasavvufta ilk makam tevbe, son makam ise marifettir. Bütün bu makamlar muhabbet kaynaklıdır. Muhabbet ise kişinin yakîn hâlini elde etmesinden sonra onda yerleşen bir hâldir. Zira kişi ancak birisini tanıyınca sever. Muhabbetin hakikati Mahbûbun müşâhededesidir. Muhabbet hali ancak kişinin bütün kötü sıfatlarını yok etmesi, kendisinden fâni olması ve kalbini masivadan temizlemesine bağlıdır.⁴³

1. Tevbe: Ensârî’nin düşüncesinde tevbe pişmanlıktır. Kişinin günahattan uzaklaşıp bir daha günaha dönmemeye azmetmesidir. Ayrıca düzel-

40 Ensârî, *el-Futûhâtu’l-İlâhiyye*, v. 3a.

41 Vecd, arızî ve şiddetli bir şuhudî halden dolayı kişinin içinde bir alevin tutuşması durumudur. Ensârî, *el-Futûhâtu’l-İlâhiyye*, v. 3b.

42 Ensârî, *el-Futûhâtu’l-İlâhiyye*, v. 3b.

43 Ensârî, *Şurûhu risâleti’ş-Şeyh Arslan: Fethu’r-Rahmân*, 193.

tilmesi mümkün olanı düzeltmek ve hakları eda etmeye çalışmaktır.⁴⁴ Kişinin makbul bir tevbeden sonra günaha düşmesi halinde önceki tevbenin bozulmayacağını ifade eden Ensârî, bu kişinin sadece yeni günaha tevbe etmesi gerektiğini söyler. Ayrıca küçük günahların da tevbeyi iktiza ettiğini belirtir.⁴⁵

2. Zühd: Onun düşüncesinde zühd dünyayı sebepleriyle, şehvetleriyle, malıyla ve tüm haliyle terk etmektir. Zira dünya ahiret ehline haramdır, ahiret de dünya ehline haramdır. Allah dostlarına ise her ikisi haramdır.⁴⁶ Dünyadan olabildiğince az faydalanmanın övülen bir haslet olduğunu söyleyen Ensârî, zühdün ve açlığın pek çok faydası olduğuna değinir. "Kişinin kendisini ilâhî alemle irtibattan alıkoyacak şeylerden uzaklaşması, ibadetlerdeki gaflet halinin gitmesi, münacaat ve sair ibadetlerde lezzet duyması, kişide sabır hasletinin temekkün etmesi" gibi hususların bunlardan bazıları olduğuna dikkat çeker.⁴⁷
3. Tevekkül: Ensârî tevekkülü, "Allah'a güvenerek sebepleri terk etmek"⁴⁸ şeklinde tanımlar. O, tevekkülün hakikati hakkında şöyle der: "Tevekkül, imanın gereklerinden olup imanın yok olmasıyla biten bir haslettir. Çünkü iman, tevhidin aynısıdır. Allah'ın dışında birisine itimat eden kişi her ne kadar diliyle O'nu tevhid etse de hakikatte tevhid etmemiştir."⁴⁹ Tevekkül ve kesb arasındaki ilişkiye değinen Ensârî, tevekkülün kesbe engel olmadığını söyler. Ancak bu durumun insanlar arasında farklılık arz ettiğini söyler. Şöyle ki rızkın daralması esnasında kişi öfkeye kapılmaz ve birilerinden bir şeyler istemek suretiyle kimseyi halinden muttali kılmazsa bu kişi hakkında tevekkül daha faziletlidir. Zira bu durumda kişi sabırlı davranır ve nefsiyle mücâhede eder. Fakat rızkın daralması esnasında kişi öfkelenir ve etrafına bunu duyurup bir şeyler isterse bu kişi hakkında da iktisap daha faziletlidir.⁵⁰
4. Kanaat: Ensârî kanaati, nefsin şehvetlerden ve yaratılıştan kaynaklanan hayvanî isteklerden sıyrılması şeklinde açıklar. Ona göre kişi ihtiyacı miktarınca yeme, içme, elbise ve meskene kanaat etmelidir.
5. Uzlet: Onun düşüncesinde uzlet, kişinin mahlukatla olan tüm ilişkisini kesmesidir. Kişi, uzlet halindeyken sadece kendisini Allah'a ulaştıracak ve terbiye edecek mürşidiyle bir araya gelebilir. Uzlet, hissedilir

44 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4a.

45 Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl fî şerh-i Lubbü'l-üsûl*, 175.

46 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4a.

47 Ensârî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye*, 468.

48 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4a; Ensârî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye*, 2/520.

49 Ensârî, *Şerhu'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye*, 2/520.

50 Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl*, 176.

âlemde zahiren veya zihnen herhangi bir tasarrufta bulunmamak için kişinin bütün duyu ve duygularını halvette toplaması esasına bağlıdır.⁵¹

6. Zikir: Ensârî'ye göre zikir, Allah'tan başkasını unutma ve masivanın hatıra gelmemesi halidir. Şöyle ki kişi daima murâkabe halinde olmalıdır. Murâkabeden kastedilen (Allah'ı) müşahededir. Murâkabe hali hâsıl olduğu zaman tefekküre ihtiyaç duyulmaz. Çünkü zikir başkasını unutmayı gerektirir. Zikir üç kısma ayrılır: 1-Kalp zikri: Kalbin Allah Teâlâ ile ülfetinden ve imtizacından dolayı Allah'ı unutmaması ve O'na bağlamasıdır. 2-Mezkûrun sıfatlarının zikri: Zikir neticesinde O'nun şuhûdu zikredeni istila ettiği ve zâkirin kendi nefsinin unuttuğu zikir çeşididir. 3- Mezkûrun müşâhedesinin zikri: Zâkirin hem nefsinin hem zikri unutup O'nun müşâhedesinde kaybolduğu zikir çeşididir. Bu zikir çeşidinde sadece O (cc) vardır. Zikrin aslı "La İlahe İllallah"tır. Bu kelime "nefy -Lâ İlâhe-" ve "isbâttan -İllallâh-" mürekkeptir. Nefy ile kalp hastalığına yol açan nefsanî ahlak ve hayvanî şehvet gibi fasid haller/ duygular giderilir. İsbat ile kalbin ıslahına vesile olan Cenab-ı Allah'ın nuru ve ruhun O'nu müşâhede etmesi ile nurlanması gibi durumlar hasıl olur.⁵²
7. Teveccüh: Ensârî, Cenab-ı Allah'a teveccühünü, -kulun her haliyle O'na yönelmesini- tasavvuf yolunun esaslarından sayar. Ona göre mürîd, kendisini masivaya yönlendiren her şeyden sakınmalıdır. Mürîdin Allah Teâlâ dışında bir talibi, bir sevgilisi ve de bir maksadı olmamalıdır.⁵³
8. Sabır: Ensârî'nin düşüncesinde sabır, heva güdüsüne karşılık din olgusunun sağlamlştırılmasıdır. Sabır, ruhun tasfiyesi ve nefsin tezkiyesi için mücâhede ile nefsin arzularını terketmektir. Bu esas kişiyi tevekküle götürür. Kişi sabır hasletini kuşanırsa belayı sever. Genel kanaate göre bela, avam kısmına azaptır. Çünkü avam tabakaları belaya tahammül edemezler. Ancak havâs kimselerin durumu bunun tersi olup onlar bela için azaptır.⁵⁴ Genel olarak insanlar ibadet makamındadır, amelini görür. Kendisine bir varlık atfeder. Sabreden kul ise belalara tahammül eder ve rızâ makamına ulaşır. Allah'ın muradı haline gelip kendine bir varlık atfetmez. Artık o kendi varlığını O'nun varlığında eritmiştir.⁵⁵

51 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4a.

52 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4a.

53 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4a-4b.

54 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4b.

55 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan: Fethu'r-Rahmân*, 189.

9. Murâkabe: Kişinin kendi gücü ve kuvvetini terkedip, O'nun dışında her şeyden yüz çevirip Hak'tan gelecek mevhibeleri beklemesi halidir.
10. Rıza: Kişinin herhangi itirazı olmaksızın ezeli ahkâma ve ebedi tedbirlere teslimiyet ile kendi nefsinin rızasını terketmesi ve Allah Teâlâ'nın rızasını kabul etmesidir. Rıza tevazuyu gerektirir. Tevazu ise her şeyi bilen Allah'a kalplerin boyun eğmesidir.⁵⁶ Rızâ'ya ulaşan kul ubûdiyyet makamındadır. Ancak rızâ makamının gereği olan kulun kendi varlığını unutmaması durumu kişiyi Cenab-ı Allah'ı müşâhedeye götürür. O (cc) bekâ makamındaki kulun "gören gözü, işiten kulağı ve tutan eli"⁵⁷ olur. Bu makamda kul artık ne amelini ne de varlığını görür. Arif, nefsiyle nefsi için veya nefsiyle Allah için değil, Allah için Allah'la kaim olan kişidir.⁵⁸

2.2. Şeriat-Tarikat-Hakikat Düşüncesi

İslam'ın dışa dönük boyutunu şeriat, içe dönük boyutunu tasavvuf, içsel esasını ise hakikat oluşturmaktadır. Bu üçü arasında çevreden merkeze doğru giden yol ve yöntem ise tarikatı temsil eder.⁵⁹ Tasavvuf, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere Hz. Peygamber'in ruhani hayatından ve Sünnetinden beslenir. Bu da tasavvufun İslâm'ın ana esaslarından ve şeriattan ayrı olarak düşünülmesini imkânsız kılmaktadır. Bu bağlamda tasavvuf ve şeriat aynı kaynağa dayanır. Nitekim şeriatsız bir tarikat veya tasavvuf anlayışı sûflerce kabul görmemiştir.

Ensârî, şeriatı "sorumluluk bilinciyle ubudiyetin gereklerini yerine getirmek" şeklinde tarif eder. Bununla beraber "Allah'a giden yolun marifetidir" şeklinde de anlamlandırır. Tarikatı ise "şeriat yolunda sülûk" olarak değerlendirir. Ensârî'ye göre şeriatın emirlerini yerine getirip nehiylerinden kaçınmak tarikatın esasını oluşturmaktadır. Buna göre tarikat, ilimle beraber şer'î amelleri yerine getirmektir. Hakikati ise "kalben olmak kaydıyla rubûbiyyetin -Hakk Teala'nın Rab oluşunun- müşâhede edilmesi" şeklinde izah

56 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4b.

57 Kutsî hadis olan bu rivayetin tam metni şu şekildedir: "Her kim bir veli kuluma düşmanlık ederse, ben de ona savaş ilan ederim. Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili olan bir şeyle yaklaşamaz. Kulum bana nafîle ibâdetlerle de yaklaşmaya devam eder. Nihayet ben onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde olurum. Diliyle de her ne isterse muhakkak onları da kendisine ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de muhakkak kulumu sığındırır, korurum. Ben yapmasını dilediğim hiçbir şey hakkında, müminin ölümü karşısındaki tereddüdüm gibi tereddüt etmedim. Fakat bunda kulum ölümden hoşlanmıyordu, ben de kuluma acı gelen şeyi sevmiyordum." Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cû'fî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır, (Beyrût: Dâru Takvî'n-Necât, 1422), "Rikâk", 38.

58 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 189.

59 Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2017), 64.

eder.⁶⁰ Ensârî, *Fethu'r-Rahmân'* da hakikati "kendisiyle gaybın bilinebildiği ve ilâhî nurun tecelli merkezi olan 'süveydâ-i kalb'e Cenab-ı Allah tarafından konulan nurla Kendisinin müşâhedesi" şeklinde tarif eder.⁶¹

Onun düşünce sisteminde şeriat ve tarikat ilim ve amele bağlı olduğundan -namazın iki veya dört rekât olması gibi- bazı sınırları ve -farz veya nafile, vakitli veya vakitsiz oluşu gibi- bazı cihetleri bulunmaktadır. Ancak hakikat, manevi bir sır olup bunun bir sınırı veya ciheti bulunmamaktadır. Çünkü hakikati yaşayan kişi ârif-i billâh –Allah'ın tanıyan, O'nun marifetine eren bir zattır. Ârif-i billâh, beşerî hazlardan yüz çevirmiş ve cem' makamında bulunan kişidir. Zira bu kişi Hakk Teala'yı O'nunla O'nun için talep eder. Bu kişinin matlubu Hakk Teala olması hasebiyle sınırsızdır. Şeriatı ikame eden kişinin matlubu ise günah karşısında dünyada bir cezaya maruz kalmaması, Cehennem'den kurtulması veya Cennet'e girmesi itibariyle sınırlıdır.⁶²

Şeriat, tarikat ve hakikatin birbirini gerektiren üç disiplin olduğunu ifade eden Ensârî, Allah'a giden yolun zâhir ve bâtın olmak üzere iki yönü olduğunu söyler. Ona göre bu yolun zâhiri, şeriat ve tarikattır. Bâtını ise hakikattir. Hakikatin bâtını da şeriat ve tarikattadır. Kaymağın süttten oluşması gibi. Süttten oluşan kaymak hakikatte süttür. Süt, şeriat ve tarikatı temsil ederken kaymak da hakikati temsil etmektedir. Bu üç sistemden murad edilen temel gaye de kuldan istenen şekilde kulluğunu yerine getirmesidir.⁶³

Bu kavramlar arasındaki ilişkiyi cevize de benzeten Ensârî, şeriatın cevizin kabuğuyla, tarikatın meyvesiyle, hakikatin de meyvenin içindeki yağıyla temsil edilebileceğini söyler. Ona göre cevizin içindeki meyveye ulaşabilmek için kabuğu kırmak, meyvesinin içindeki yağa ulaşabilmek için de onu öğütme ve ezmek gerekir. Yani şeriat olmadan tarikat, tarikat olmadan hakikat olmaz.⁶⁴ Ensârî, Şeyh Arslan'ın "Allah, şeriatla kaim olana mücâhede, hakikati yerine getirmeye çalışana ise minnet ihsan eder." sözlerini şu şekilde yorumlar:

"Mücâhede, zahiri olarak ibadetleri, bâtınî olarak da ubûdiyyeti ikame etmektir. İbadetler zahir olması itibariyle nefis içindir. Ubûdiyyet ise bâtın olması itibariyle kalp içindir. Burada zikredilen 'minnet' nimet demektir. Bu nimetten kastedilen ise Cenab-ı Allah'ın ruhlara 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Arâf, 7/172)' hitabı esnasında öğrettiği ve 'Biz Adem'e bütün isimleri öğrettik. (Bakara, 2/31)' ayetiyle işaret edilen ledün ilmidir. Bu ilim, tabiatın kesafetinden ve varlığın zulmetinden dolayı ruhlarda gizlenmiştir. Allah'ın tevfiikiyle kesafet ve zulmet izale edilirse bu ilim ortaya çıkar. Böylece kişinin kalbinden perdeler kaldırılır. Bu kişi

60 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4b.

61 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 185.

62 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 185.

63 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4b.

64 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 185.

Cennet dahil her mahluktan yüz çevirip Rubûbiyyetin haklarını yerine getirmeye çalışır. Kalbinde perde olanlar ise Rubûbiyyetin gerektirdiği hakları bilmeyip sadece zâhir ibadetle meşgul olurlar.”⁶⁵

Şeriatı ve tasavvufu hayatlarında yaşamalarına göre ulemayı tasnif eden Ensârî, onları “âlim bi'l-ahkâm ve âlim billâh” olarak taksim eder. Ona göre tarikat ehli ya “âlim billâh”tır yani Allah'ı bilir ve marifetine ulaşmıştır ya da “âlim bi'l-ahkâm”dır yani şeriatın emirlerini bilir ancak marifetullahı erememiştir. Allah'ı bilip O'nun marifetine eren birinci kısım ulema, eşyayı Allah ile görür ve O'nu müşâhede ederler. Tasavvuf ehlerinden olan bu kısım ulema, Allah'ın varlığın merkezinde olduğunu, sürekli eşyaya tecelli ettiğini, ilmi ve kudretiyle her şeyi kuşattığını bilerek her daim O'nu müşâhede ederler. Bu kısmın marifeti tam olduğundan tecelli eden ilâhî nurun yansımalarını görerek varlıklardaki ilâhî hakikatleri bilirler. Şeriatın emirlerine uyan ancak marifete tam ulaşamamış olan âlim bi'l-ahkâm ulema da nazar ve istidlal yoluyla ilerlerler ve Allah'ı, yarattığı eşya ile tanımaya çalışırlar.⁶⁶

Netice itibariyle Ensârî'nin düşünce dünyasında şeriat-tarikat ve hakikat bir bütünlük içerisinde değerlendirilmiştir. Şeriat, sorumluluk bilinciyle İslâm'ın uygulamaya yönelik ahkamıyla ilgiliyken tarikat, bu prensiplerin uygulanması noktasında kişiye yol gösteren bir yöntemdir. Hakikat ise bu iki unsurun neticesi olan Hakk'ın Rabb oluşunu müşahede etme nimetine ulaşmaktır. Onun düşüncesinde şeriatlı bir tasavvuf düşüncesinin kabul edilemeyeceği hususu da açıkça vurgulanmıştır.

2.3. Tevhid Düşüncesi

Tevhid, Hz. Adem'den (as) başlayıp Hz. Peygamberle (sas) devam eden İslam dininin temel esası ve insanlık tarihi boyunca gönderilen bütün peygamberlerin ortak çağrısıdır. Tasavvufta en çok tartışılan meselelerden birisi de tevhid, tasavvufî ifadesiyle vahdet-i vücûd meselesidir. Tasavvuf tarihi açısından baktığımızda ilk dönemlerden itibaren tartışılan ve konusula gelen bir mesele olduğu açıkça görülmektedir. Tasavvuftaki manasıyla vahdet düşüncesi mefhum itibariyle Beyâzid-i Bistâmî (ö. 260/874), Cüneyd-i Bağdadî (ö. 296/909), Hallâc (ö. 310/922) ile başlayan Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ile devam eden ve İbnü'l-Arabî ile zirveye ulaşan bir konudur.

Ensârî, tevhid ilmini eşrefu'l-ulûm olarak görür. O, tevhidi açıklamadan önce şirk konusuna değinir. Ona göre şirk, tevhidi bozan bir düşünce olmakla beraber tevhidin idraki ve yaşanabilmesi de yine şirkin anlaşılabilmesine ve şirkten kurtulmaya bağlıdır. Onun düşüncesinde şirk, zâhir-celî ve bâtın-hafî olmak üzere iki kısma ayrılır. Zâhir şirkin Gazzâlî'nin *İhyâ'*sında detaylı ola-

65 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 186.

66 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 189.

rak işlendiğini ifade ederek kendisi sadece bâtın şirki açıklar. Şöyle ki bâtın şirki “varlık alemindeki herhangi bir şeyin nefis üzerinde hakimiyet kurması” şeklinde değerlendirir. Ona göre insan nefsi üzerinde hakimiyet kuran bu şeyin tesiri sebebiyle kişi, gayb aleminden perdelenip manevi yardım alamaz. Böyle olunca kişi Cenab-ı Hakk’tan uzaklaşır ve hafî şirke düşer.⁶⁷

Ensârî tevhidi, Allah’ın ‘Muvahhid’ sıfatının anlam ve muhtevasının farkındalığıyla birlikte kişinin O’nu tek olarak bilmesi” şeklinde tanımlar. Bu kapsamda tevhid Allah’ın kişiyi başkasına hatta nefesine muhtaç etmemesi sonucunu doğurur.⁶⁸ Ensârî, Şeyh Arslan’ın “Sen tümüyle hafî şirkle dolusun.” sözlerini şerh ederken kulun zatı, sıfatları ve fiilleri itibariyle hafî şirkten ibaret olduğunu ifade eder. Kişiyi şirkten ibaret görmesini ise kişinin idrak güçlerinden olan hayal ve vehmi ile ilişkilendirir. Ona göre vehm ve hayal hafî şirkin menşeidir. Bu iki kuvve, mertebe ve makam gibi geçici şeyleri sabit kılan kuvvelerdir. Kişinin, şirki -her iki çeşidiyle- ortadan kaldıran hakiki tevhide ulaşması ise bu iki kuvvenin etkisinden kurtulmasına, her şeyin Allah tarafından yaratıldığını bilmesine ve her şeyin O’ndan geldiğine iman edip O’nun dışındaki her şeyden fenâ bulmasına bağlıdır.⁶⁹ Ensârî, hakiki tevhide ulaşmanın ancak kişinin kendi benliğini terk etmesiyle mümkün olabileceğini söyleyerek bu konuda şu ifadelerle yer verir:

“İnsan, Allah Teâlâ dışındaki her şeyden fani olduğu zaman gerçek anlamıyla O’nu tevhid edebilir. Bu şuhûd hali bazen sürekli devam eder – ki bu nadiren olur-, bazen de bir şimşek parıltısı gibi gelip geçer. Bu hali yaşadığın zaman kendi benliğini görmen günahdır. Kendi varlığını görmenden dolayı istiğfar etmelisin. Kendi benliğinden kurtulduğun zaman tevhid ilminin inceliklerine ulaşır ve zâtî, sîfâtî ve fiilî olarak tevhidin hakikatine erersin.”⁷⁰

Buna göre tevhid kişiyi kendi benliğinden kurtaran bir esas olarak karşımıza çıkmaktadır. Benliğin terki, kişinin gerçek tevhide ulaşmasına vesiledir. Ayrıca Ensârî’nin tevhidi zâtî, sîfâtî ve fiilî olmak üzere üç kısımda değerlendirdiği görülmektedir.

Ensârî, kişinin Allah’ın dışındaki varlıklara nispetler yüklemesinin şirke sebebiyet verdiğini ifade eder. Ona göre insan, varlık aleminde meydana gelen her şeyde hakiki fail olarak yalnızca Hakk’ı görmelidir. Bu kısım yukarıda zikredilen çeşitlerden fiilî tevhididir. Tevhidin bu kısmı tasavvufta لعاف ال لالالال sözcükleriyle ifade edilir ki “hakikatte O’nun dışında herhangi bir fail ve yaratıcı bulunmamaktadır” anlamına gelir.⁷¹ Ensârî, Şeyh Arslan’ın “Ağyarı

67 Ensârî, *Şurûhu risâleti’s-Şeyh Arslan:Fethu’r-Rahmân*, 182-183.

68 Ensârî, *el-Futûhâtu’l-İlâhiyye*, v. 4b.

69 Ensârî, *Şurûhu risâleti’s-Şeyh Arslan:Fethu’r-Rahmân*, 183.

70 Ensârî, *Şurûhu risâleti’s-Şeyh Arslan:Fethu’r-Rahmân*, 183.

71 Ensârî, *Şurûhu risâleti’s-Şeyh Arslan:Fethu’r-Rahmân*, 183.

terk ettikçe imanın, kendini terk ettikçe de yakînin artar.” sözlerini değerlendirirken kişinin imanının⁷² “keşf ve mu’âyene” derecesine yükseleceğini, Cenab-ı Hakk’ın vahdaniyetini daha iyi idrak etmesi açısından ise yakînin artacağını ifade eder. İmanın keşf ve mu’âyene derecesine çıkmasını havâsın (müminlerin seçkinleri), yakînin artmasını da sıddıkların mertebesi olarak görür.⁷³ Kişinin kendi benliğinden kurtulmasını cem’ makamı olarak gören Ensârî, yakînin artmasını ise cem’ makamının neticesi olduğunu ifade eder. O, Hakk Teala’nın kişiyi yakîni oranında kuşattığını söyleyerek “Kulumu sevince onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum...”⁷⁴ hadisinden kastedilen mananın bu olduğunu belirtir. Ona göre bu makama ulaşmayan kişinin yakîni de kâmil olamaz. Yakîni kemal bulmadığından bu kişi ibadetiyle mağrur olur, makam ve keşfi sevdiğinden bunların esiri haline gelir.⁷⁵ Ensârî, Şeyh Arslan’ın “Aziz ve Celîl olan Allah her yerde hazır ve nâzırdır, dünya ve ahirette nerede olursanız olun O sizinle beraberdir.” sözlerini ise tevhid bağlamında değerlendirerek şu şekilde yorumlar:

“Allah Teâlâ ilmiyle –el-Alîm sıfatıyla- her yerde hazırdır. Hükmüyle her yerde nâzırdır. Nerede olursak olalım ilmi, kudreti ve inayetiyle her daim bizimdir. Bunu bildiğine göre şunu da bil ki O -şanına yakışır bir şekilde- gizli ve açık hallerinde seninle beraberdir. O zaman sen de tevhidinde dalmak suretiyle O’nunla ol. Sen O’nunla olduğun vakit O, seni kendi nefsinin görmekten uzaklaştıracak ve böylece hafî şirkten kurtulur ve selamet bulursun. Bu hal *cem’* ve *fenâ fi’t-tevhîd* diye isimlendirilir. Ancak sen O’nunla değil de kendinle olursan seni kendisinden uzaklaştırıp sorumluluklar yükler ve ağıyara kalırsın.”⁷⁶

2.4. İlim ve Marifet Görüşü

İnsanı cehalet karanlığından aydınlığa çıkararak, onu kemale ulaştıran, Allah Teala katında değerini artıran bir haslet olarak ilim, eşyanın hakikatini olduğu gibi idrak etmek, kişinin dünyasına ve ahiretine yönelik hükümleri bilmesidir.⁷⁷ Bilginin kaynağı konusunda akıl, duyum, deney, idea, vahiy, keşf, ilham gibi birçok farklı görüş bulunmakla birlikte Ensârî, bunlardan akılla beraber vahyi, keşfi ve ilhamı benimser. Ona göre akıl yürütme ve te-

72 Ensârî, imanı ve İslam’ı hakiki ve kâmil olmak üzere iki kısımda değerlendirir. Ona göre hakiki iman, Resûlullah’ın Allah’tan getirdiği zaruri olarak bilinmesi gereken şeyleri kalben tasdik etmek ve kudreti olan kişi için “şehadet” kelimelerinin telaffuzudur. Kâmil iman ise bu hususlarla beraber geri kalan şer’î emirlere uymak ve itaat etmektir. Bunlarla beraber zahir ve hafî şirkten temizlenmek, gerçek anlamıyla tevhidi zatında yaşamak imanının kemal derecesindedir. Hakiki İslam kalbin tasdiğiyle beraber şehadet kelimelerinin telaffuzudur. Kâmil İslam ise bu hususla beraber namaz, oruç gibi şeriatta varid olan ahkâma uymaktır. Ensârî, *el-Futûhâtü'l-İlâhiyye*, v. 4a-4b.

73 Ensârî, *Şurûhu risâleti’s-Şeyh Arslan:Fethu’r-Rahmân*, 183.

74 Buhârî, “Rikâk”, 38.

75 Ensârî, *Şurûhu risâleti’s-Şeyh Arslan:Fethu’r-Rahmân*, 184.

76 Ensârî, *Şurûhu risâleti’s-Şeyh Arslan:Fethu’r-Rahmân*, 184.

77 Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’d-dîn*, (Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), III, 12.

fekkür de bilgiyi elde etme araçlarıdır. Ancak tasavvufun genelinde olduğu gibi akıl, sûfînin nihai yetkinliğini gerçekleştirmede önünde duran ve onu bağlayan engellerden biridir. Aklî bilginin sınırlı oluşuna sebep olan husus, çeşitli alışkınlıkların, temayüllerin ve inançların kişinin idrakine egemen olmasıyla alakalıdır. Bu bağlamda aklın Cenab-ı Allah'ın mahiyetini ve zatını idrak edemeyeceği de ifade edilir.⁷⁸

Ensârî ilmi, tarikatın şartı olarak öne sürer. Onun düşüncesinde doğru bir amel ancak sahih bir ilim ve amelin keyfiyetini bilmeye mümkün olabilir. Bu kapsamda kesin bilgi ve inanç anlamında kullanılan yakîn kavramını Ensârî şöyle tanımlar: “Zevk ve vecdin şehadetiyle beşerî perdelerin kalkması durumunda sahibinin kalbinde hakikat nurunun zuhur etmesidir.” Meczâî yolla yakîn “vâkıya uygun bilgi, kesin ve doğru inanış” için de kullanılır. Ona göre yakîn aklın ve naklin delaletiyle meydana gelmez. Yakînin sonucunda kalp sükûnet bulup Allah'ın vadettiklerine güveni sağlamlaşır. Yakînün üç kısmı olduğunu ifade eden Ensârî, ilme'l-yakîn'i, “nazar ve istidlalden hâsıl olan ilim”; ayne'l-yakîn'i, “müşahede ve ayân (apaçık bir şekilde) ile vücut bulan ilim çeşidi”; hakka'l-yakîn'i ise “vasitasız bir şekilde oluşan ayân bilgi” şeklinde tanımlar. O, birincisine delilleriyle Cennet'in varlığının bilgisine ulaşan, ikincisine Cennet'e bakıp ve onu izleyen, üçüncüsüne ise Cennet'e girip onu yaşayan kimsenin örneğini verir. Ona göre ilme'l-yakîn tefrika hali, ayne'l-yakîn cem' hali, hakka'l-yakîn ise cem'u'l-cem' hali" dir.⁷⁹

Ensârî'nin düşünce dünyasında bilgi kaynağı olarak akıl ve vahiyyle birlikte keşf ve ilhama dayalı ledün ilminin de tercih edildiği görülmektedir. O, “Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” (Bakara, 2/282) ayetini delil göstererek Allah'ın kullarına öğrettiği ilmin “ilm-i ledün” olduğunu ifade eder.⁸⁰ Ona göre ledünnî ilim, Allah'ın ruhlara “Elestu birebbikum -Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A'râf, 7/172) hitabıyla öğrettiği ilim olup aklın delaleti veya naklin şehadeti olmaksızın Allah'ın Zatını ve sıfatlarını, müşahede nuru ve kalbin basiretiyle bilmektir. Bu ilim, Allah'ın zatını tanıma yoludur. Zira marifetullah kişiye öğretilen yollarla mümkündür. Allah Teâlâ kullara verdiği ledün ilim miktarınca kendisini tanıtır. Allah'ın marifetine eren kişi ise kendini bilir. Kendini bilen Rabbin bilir. Rabbin bilen nefsin tanımaz. Dolayısıyla nefsi tanımak da Allah'ı tanımayla irtibatlıdır. Rabbin tanınması ise nefsin unutulmasına bağlanmıştır.⁸¹

Ensârî tasavvufta öncelikli ve baskın olanın duyuların ve kalbin ameli

78 bk. Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), 132-136.

79 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4a-4b.

80 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 189.

81 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4b; Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 190.

olduğunu söyler. Bu bağlamda amelleri marifetullahı bağlar. Ona göre sair vacibâta kaynak olması hasebiyle ilk vacip marifetullahtır. Marifet, kişinin temel maksadı olmalıdır. Zira Rabbini fiil ve sıfatlarıyla -bilinmesi gerektiği şekilde- tanıyan kişi O'ndan uzaklaştıran veya O'na yakınlaştıran sebepleri bilir. Böylece azabından korkar, sevabına ulaşmakta ümitvar olur. Bu durumda da O'nun emir ve nehiyelerine dikkat eder, emrettiklerini yapar, nehyettiklerinden sakınır. Sonuçta da Hakk Teâlâ o kulu sever. Kulunu sevince de kulun "işiten kulağı, gören gözü, tutan eli olur. Onu dost edinir, bir şey isterse verir, kendisini korumasını istediğinde ise onu korur."⁸² Ensârî bu hadisten kastedilen mananın şu olduğunu açıklar: "Cenab-ı Allah sevdiği kulunu bütün her haliyle dost edinir ve korur. Nasıl ki ebeveynler sevgilerinden dolayı çocuklarını her halde korur, kendi elleriyle yemek yedirir, yürütürken ellerinden tutarlarsa aynı şekilde Hakk Teâlâ da sevdiği kulunu korur ve gözetir. Nefsini mücâhede ile kibir, gazap, nefret, hased gibi kötü ahlak ve çirkin işlerden muhafaza eder."⁸³

Ensârî'nin yakîn ve ledün ilmiyle ilgili olarak kullandığı kavramlardan birisi de keşftir. Ona göre keşf perdeler ardından kalbin Hakk Teâlâ'yla huzur bulması ve sâlikin ilahî sırları koklamasıdır. Sahih keşf, O'nun kulun basiretinden varlığın perdelerini kaldırmasıdır. Bu hale gelen kul artık kâinatı, Rabbânî azametinin nurlarıyla kuşatılmış olarak görür ve mâsivâdan fâni olur. Keşf nefsin, kalbin ve sırrın keşfi olmak üzere üç kısma ayrılır. Nefsin keşfi ilme'l-yakîn, kalbin keşfi ayne'l-yakîn, sırrın keşfi de hakka'l-yakîn diye isimlendirilir. Zira bunlar malumuna itibarla ilmin kısımları sayılmaktadır. Şayet bir bilgi zâhirî bir zata /şeye taalluk ederse ilme'l-yakîn, bâtnî bir zata /şeye taalluk ederse ayne'l-yakîn, Hakk'a taalluk ederse hakka'l-yakîn olur.⁸⁴

Ensârî, mükâşefe, mu'âyene, muhâdara ve müşâhede kavramlarını da keşf ile ilişkilendirerek anlatır. Şöyle ki ona göre mükâşefe "burhanla /delille hasıl olan, kalbin yaşadığı huzur halidir. Mu'âyene ise kendi zatıyla beraber başkasının varlığı kabul görmeyen Zatin marifetini tahkik etmektir. Muhâdara de perdeler ardından kalbin Hakk Teâlâ'yla huzur halidir."⁸⁵ Ensârî, Şeyh Arslan'ın "Marifet keşf, keşf ise fenâ yoludur." sözlerini marifet ve bilgi kapsamında şu şekilde değerlendirir:

"Marifetullah eşyanın hakikatini keşfetme yoludur. Keşf ise Cenab-ı Allah dışında hiçbir şeyi görmemek olan fenâ yoludur. Zira kişi, her mahlukun fânî olduğunu bildiğinde, basireti onun da fânî olduğunu kendisine idrak ettirecektir. Fenâ makamından sonra fenâu'l-fenâ makamı vardır ki kişinin tecrübe ettiği fenâ maka-

82 Buhârî, "Rikâk", 38.

83 Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl*, 174.

84 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 187.

85 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4a.

mını görmemesidir. Bu makam bekâ diye de isimlendirilir. Fenâ makamı ilk olarak ilme'l-yakîn, sonra ayne'l-yakîn, son mertebe olarak da hakka'l-yakîn olarak tecrübe edilir. Çünkü fenâ *Fenâ fi'l-ef'âl*, *Fenâ fi's-sıfât*, *Fenâ fi'z-zât* olmak üzere üç kısımdır. Fenâ fi'l-ef'âl, لا فاعل الا الله (Allah'tan başka fail yoktur) sözünde tezahür eder ki bu ilme'l-yakîne tekabül eder. Fenâ fi's-sıfât, لا حيي الا الله (Allah'tan başka hay -sağ ve dirilten- yoktur.) gibi Cenab-ı Allah'ın herhangi bir sıfatında tezahür eder ki bu da ayne'l-yakîne mukabildir. Fenâ fi'z-zât ise لا موجود الا الله (Allah'tan başka herhangi bir varlık yoktur.) zikrinin tecrübe hâlidir.⁸⁶

Zekerıyyâ Ensârî, tarif ettiği bu istilâhların aklın sınırlarının ötesinde olduğuna dikkat çeker. Bu manaların sadece ilahî inayetle taltif edilen insanlar tarafından idrak edilebileceğini vurgular. Ona göre bütün bu kavramlar tevhidle bağlantılıdır. Tevhid ise O'nun zatına ve sıfatlarına mütealliktir. O'nun zatı ve sıfatları da akılla idrak edilemez.⁸⁷ Zira cismani akıl tabiatı gereği Rabbânî marifet ve ilâhî tecellilerden perdelenmiştir. Bundan dolayı akıl Hakk'ı talep ettiğinde hayrete düşer. Çünkü bu çeşit akıl zahiri suretlerin -güzellik-çirkinlik, hata-sevap- hükümlerini şamildir. Ruhânî akıl ise melekî vasfı haiz olduğundan Hakk Teala'nın marifetini bilmede ve ilâhî tecellileri almada hayrete düşmez.⁸⁸

2.5. Mürîd ve Hırkâ Geleneği Hakkındaki Düşüncesi

Ensârî, tasavvufun rükün ve usulleri bağlamında mürîd kavramını tevhid ve fenâ ile ilişkilendirerek anlatır. Ona göre tasavvufî bir istilâh olarak 'irâde', sadece Hakk'ı talep etmek ve O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirmektir. O, bu kapsamda tarikatta mübtedî saydığı 'mürîd'i, kendi iradesini Hakk'ın iradesinde yok edememiş, yaptığı amelleri gören, kendi bir varlığından fenâ bulamamış, varlığını Hakk'ın varlığında yok edememiş kimse" olarak tarif eder. Bunun mukabilinde 'murâd'ı ise Hakk'la istiğrak halinde olan ve Rabbânî inayetle gözetilen kimse' şeklinde tanımlar. Ona göre mürîd emek verir, çile çeker; murâd ise çilesi alınmış, rahat ve refah içindedir.⁸⁹ Mürîdin mürşid karşısındaki edebi hakkında da Ensârî şu hususlara değinir: "Mürşid ölüleri yıkayan gibidir. Mürîdin mürşidinden istifade edebilmesi için mürşidinin yanında gassalın elindeki meyyit gibi olmalıdır. Mürîde Allah'ın yolunu gösterecek bir mürşid-i kâmil lazımdır. Kişi kendi görüşüne itimat edip ilminin onu bir mürşidden müstağni kılacağını düşünürse o şeytanın hilesine kapılmıştır."⁹⁰

Bu açıklamalardan sonra Ensârî, tarikatta el almak isteyen bir kişinin yapması gereken usulleri *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*'de anlatır. Şöyle ki mürîd bir mürşidden el almak ve ona bey'at etmek istediği zaman mürşid ve mürîd şeriatın

86 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 190.

87 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 4b.

88 Ensârî, *Şurûh risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 187.

89 Ensârî, *Şurûhu risâleti's-Şeyh Arslan:Fethu'r-Rahmân*, 188.

90 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 2a.

emrettiği temizliği yerine getirmelidir. Sonrasında mürşid, bey'atın kabulü için Allah'a teveccüh eder. Keza Hz. Peygamber'e de tevessül eder. Ona göre Hz. Peygamber, Allah Teâlâ ile kulları arasında vasıtaadır. Bunlardan sonra mürşid, müridin elini -avuç içleri üst üste gelecek şekilde- tutar ve Euzu Besmele'den sonra şöyle der: "Hamd âlemlerin Rabbinedir. Kendisinden başka ilah olmayan, Hayy ve Kayyum olan yüce Allah'tan günahlarımı bağışlamasını dilerim ve ona tevbe ederim. Salat ve selam da Efendimiz Muhammed'in, âlinin ve ashabının üzerine olsun." Mürîd de bunları tekrar eder. Sonrasında mürşid, mürîde tekrarlaması için şu sözleri söyler: "Allah'ım ben Seni, meleklerini ve peygamberlerini şahit tutarım ki ben seni -mürşidi- Allah yolunda şeyh ve mürşid ve Allaha çağırıcı olarak kabul ettim." Mürîd bu sözleri tekrarladıktan sonra mürşid de "Allah'ım ben Seni, meleklerini ve peygamberlerini şahit tutarım ki bu şahsı Allah yolunda manevi oğul olarak kabul ettim." der.⁹¹

Bey'at tamamlandıktan sonra mürşid, mürîde "büyük günahları işlememesi, küçük günahlarda ısrar etmemesi, her zaman ve zeminde Kur'an'a ve Sünnet'e bağlı kalması, şeriat ve hakikati kendi şahsında birleştirmesi" hususlarını telkin eder. Mürîd de bunlara riayet edeceğine söz verir. Sonrasında ise mürşid şu duayı okur: "Allah'ım bizi ıslah et ve bizim vesilemizle başkalarını ıslah et. Bize hidayet ver. Bizim vesilemizle başkalarına hidayet ver. Bize doğruyu doğru olarak göster ve hakka tabi olmayı nasip eyle. Yanlış yanlı olarak göster ve ondan sakınmayı nasip eyle. Allah'ım senle olan bağımızı koparma ve bizi senin dışında başka hiçbir şeyle meşgul etme. Ve sonra şu ayetleri okur: "Allah söylediklerimize şahittir, haberdardır." (Kasas, 28/28) "Onlar Allah Resulüne biat ederken Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. İşte bunun için her kim biat ve ahdini bozarsa muhakkak o sadece kendi aleyhine o ahdi bozmuş olur. Ve her kim Allaha da sözünü yerine getirip söz verdiği şeyde vefalı olursa Allah'ın yanında büyük bir mükafat sahibi olur." (Fetih/10).⁹²

Hırka giymek, tasavvufun ilk dönemlerinden beri var olan bir gelenektir. Giyilen bu hırka sûfliğe namzet kişilerin dünyaya önem vermedikleri, nefsin rahatını düşünmediklerini, riya ve gösterişten uzak durduklarını göstermektedir. Tasavvufun bir ilim olarak teşekkül edip eserlerin yazıldığı ve yayıldığı 3./9. asırla beraber hırka giyme âdeti de sûfî çevrelerde hızla yayılmaya, bazı gelenek ve merasimler oluşmaya başlanmıştır. Serrâc, Ebu Tâlib el-Mekkî, Kuşeyrî, Hücvîrî gibi sonraki dönem sûfîleri de hırka giymenin önemini ve adabını eserlerinde zikretmişlerdir. Zamanla da tarikatlarda belli bir olgunluğa ve yetkinliğe ulaşan kişilere giydirilen bir elbise haline gelmiştir.⁹³

91 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 5b.

92 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v.6a.

93 Detaylı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Hırka Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Erişim (8 Ağustos 2023).

Ensârî'ye göre mürşid müride hırka giydirmek istediği zaman ise şeriatın emrettiği abdest ve gusul temizliğinden sonra hırka getirilir, üzerine Fâtiha suresi okunur. Mürşid, Resullulah'ın varisi olması itibariyle müride hırkayı giydirir. Sonrasında mürşid tabi olduğu tarikat silsilesini Hz. Peygamber'e ulaşana kadar okuyup dua ile bitirir.⁹⁴ Tevbe ve zikir telkininde ise tarikat silsilesi önce zikredilir. Şeyh müride zikir telkin etmek isterse ikisi de abdest alıp necasetten temizlenir. Şeyh şecereyi zikreder. Sonra gözlerini kapatıp müride aynısını yapmasını söyler. Sonra şeyh "kelime-i tevhidi -Lâ ilâhe il-lallah-" zikrini üç kere telkin eder ve mürid bunu tekrar eder. Sonra Fatıha, İhlâs, Felak ve Nâs sureleri okunur. Böylece müride zikir telkin edilmiş olur.⁹⁵

2.6. Hâtır Düşüncesi

Hâtır, sözlükte "herhangi bir iş sebebiyle kalpte hâsıl olan ve kalbe doğan düşünce, "unutkanlıktan sonra hatırlamak", "kulun iradesi dışında kalbe doğan düşünce," "hitap" gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu havâtır olup temel özelliği iradesiz bir şekilde zihne gelmesi ve geçici olmasıdır.⁹⁶

Zekerıyyâ Ensârî'ye göre hâtır, Allah'tan, meleklerden, nefsten ve şeytandan olmak üzere dört kısma ayrılır. Ona göre Allah'tan gelen hâtırın neticesi kişinin hayrete düşmesidir. Meleklerden gelen hâtırlar kişiyi ibadete ve itaate teşvik eder. Nefsten gelen hâtır kişiyi şehvetlere yöneltir. Şeytandan gelen hâtır ise günahı güzel gösterir. O, hakikatte bütün hâtırların Hakk'tan geldiğini, ancak bazıları vasıtalı bazıları da vasıtasız olabileceğini belirtir. Şöyle ki direkt Hakk'tan gelen vasıtasız, diğerleri ise vasıtalıdır. Ayrıca Allah'tan gelen hâtıra rabbânî, meleklerden gelenlere melekî, nefsten doğan düşüncelere nefsânî, şeytandan sadır olanlara ise şeytânî hâtır denildiğini de ifade eder. Bunun yanı sıra Allah'tan gelen hâtırların "hâtır", meleklerden gelenlerin "ilhâm", nefsten kaynaklananların "hâcis", şeytandan olanların ise "vesvas/vesvese" diye isimlendirilebileceğini belirtir. Hakk'tan ve meleklerden kaynaklanan hâtırların kabul edilebileceği, diğer ikisinin reddedilmesi gerektiğini söyler.⁹⁷

Rabbânî hâtırın "Rubûbiyyet, Rahmâniyyet veya İlâhiyyet" kaynaklı olabileceğini belirten Ensârî bu hâtırın kaynağına göre birtakım farklı tesirleri olabileceğine dikkat çeker. Ona göre bu hâtır Cenab-ı Allah'ın Rubûbiyyetinden gelirse/vârid olursa "Celâl", Rahmâniyyetinden kaynaklanırsa "Cemâl", İlâhiyyetinden gelirse "Kemâl" sıfatlarının tecellileridir. Rubûbiyyet kaynaklı hâtır kişideki kötü sıfatları yok edip onun fenâ makamına ulaşmasına vesile

94 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v.6a.

95 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 6b.

96 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Terimler Sözlüğü*, (MEB Yayınları, 1993), I/766.

97 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v. 5a.

olur. Rahmâniyyet kaynaklı hâtır kişide güzel sıfatları yerleştirip onun bekâ makamına ulaşmasına yardımcı olur. İlâhiyyet kaynaklı hâtır ise kişiyi ıslah edip hidayetine vesile olur. Kul, Celâl sıfatlarının hâtırlarıyla sabra; Cemâl sıfatlarının tecellileriyle şükre; Kemâl sıfatlarının tecellileriyle sekînete hazırlanır.⁹⁸ Nefsânî ve şeytânî hâtır arasındaki fark hakkında da şunları ifade eder:

“Nefsten kaynaklanan hâtırlarda ısrar vardır. Şeytan kaynaklı düşüncelerde ise ısrar bulunmayıp bu düşünceler gelip geçicidir. Zira nefis, şehvetlerinden bir şeyi talep ettiğinde -çocuğun bir şeyi istemesindeki ısrarı gibi- o şeyi alana kadar ısrar eder. Şeytan ise bir günaha veya erdemsizliğe davet edip onu süslediğinde -kişinin küçük bir muhalefeti karşısında- ondan vazgeçip başka bir günaha sevkeder. Belli bir günaha ısrar etmez. Çünkü şeytan için belirli bir günahın anlamı yoktur. Onun temel gayesi hangi yolla olursa olsun kişinin günah işleyip Hakk'tan uzaklaşmasıdır.”⁹⁹

Yukarıda belirtilen hâtır çeşitlerinin dışında Ensârî, aklî ve yakînî olmak üzere iki çeşit hâtırdan daha bahseder. Akıl hâtırını, mezkûr dört hâtırın arasında ortak olduğunu söyler. İnsana hüccet olması itibariyle aklın bazen nefis ve şeytanla, kulun fiillerinde muhtar/özgür olması itibariyle de Hakk ve meleklerle beraber olduğunu zikreder. Ona göre aklın bu birlikteliği sevap ve azap yönüyledir. Şayet akıl olmazsa kulun mükellefiyeti kalkar, azap görmez veya sevaba müstahak olmaz. Yakînî hâtır ise “imanın ruhu ve ilmin fazlalaşmasından kaynaklanan bir hâtır çeşidi” şeklinde tarif eder. Ona göre bütün kısımlarıyla Rabbânî hâtır âriflerin, aklî ve melekî hâtır ise mücâhede ehlinin, nefsânî ve şeytânî hâtır ise gaflet ehlinin maruz kaldığı hâtırlardır.¹⁰⁰

Sonuç

Araştırmamıza konu olan Zekeriyyâ Ensârî, 9/15. asırda dönemin önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Mısır'da yaşamış, zâhir ve bâtın ilimleri haiz bir mütefekkir, âlim ve sûfîdir. Çalışmamızın neticesinde kendisi, zâhir ilimler kadar bâtın ilminde de derin bir vukûfiyeti olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim yaşadığı dönemde Şeyhu'l-İslâm olarak anılması, birçok talebe yetiştirmesi, talebelerinin ve onların öğrencilerinin bu makamı kesbetmeleri ilmî seviyesinin kanıtıdır. Zira şeriat-hakikat ilişkisini hayatına çok iyi bir şekilde yansıtmış mümtaz bir şahsiyettir. Kendisinin ilmî ve tasavvufî düşüncesi de bu doğrultuda şekillenmiştir.

Araştırmamızın sonucunda Ensârî'nin Zeyniyye, Ekberiyye ve Sühreverdîyye tarikatlarından hilafet icazetine sahip bir mürşid-i kâmil olduğu, ayrıca tarikat silsilesinin farklı yollarla Kadiriyye ve Rifâiyye'ye dayandığı tespit edilmiştir. Öte yandan kendisini, Zeyniyye tarikatının kurucu isimleri

98 Ensârî, *Fethu'r-Rahmân*, 192.

99 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v.5a.

100 Ensârî, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye*, v.5b.

arasında sayabiliriz. Zira kendisi ile bu tarikatın kurucusu Zeynüddîn Hâfi arasında sadece bir isim bulunmaktadır. Mensup olduğu tarikatın Mısır ve Hicaz başta olmak üzere bölgede karşılık bulması ve halifelerinden Şa'rânî vasıtasıyla da diğer bölgelere yayılması dikkat çekici hususlardandır.

Ensârî'nin düşünce dünyasında tasavvufa yaklaşımına baktığımızda ise kendisinin İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Fârız gibi sûflerden etkilendiği, onları teyit ettiği ve onlarla paralel olarak düşüncelerini dile getirdiği görülmektedir. Kendisinin Ekberiyye ekolünden hilafet icazetine sahip olması bunun bir göstergesidir. Düşünce dünyasında tasavvufun önemli bir yeri olduğu görülen Ensârî, bu düşüncesinde yukarıda bahsi geçen şahıslardan etkilenmekle birlikte ilmî müktesebatından kaynaklı kendine münhasır algısı ve anlayışı önem arzetmektedir. O, tasavvuf anlayışını belli rükün, esas ve usuller üzere kurmuş ve bunları muhabbet esasına bağlamıştır. Takip ettiği metotta savunduğu temel tez şeriat, tarikat ve hakikat bütünlüğüdür. Nitekim ona göre bunlar, birbirini gerektiren üç disiplindir. Tevhidi ise bunları birbirine bağlayan ortak payda olarak değerlendirmektedir. Ayrıca onun tevhid kavramını şirk-i hafî ile açıklaması, keşf ve ledün ilmiyle irtibatlandırıp değerlendirmesi, fenâ ve bekâ gibi neticelerinin olduğunu ifade etmesi dikkat çekici hususlardandır.

Çalışmamızın sonucunda ulaştığımız önemli noktalardan biri de Ensârî'nin tasavvuf anlayışını yakîn ve ledünnî/vehbî ilim üzere kurduğudur. O, tasavvufî düşüncesini bu iki asıldan hareket ederek aktarır. Zira o bu ilmi "Allah'ın zatını tanıma yolu" olarak tanımlar. Böylece bilginin kaynağı konusunda onun keşfi ve ilhamı benimsediği ortaya çıkmaktadır. Ezcümle, İslam düşünce tarihinde de önemli bir yeri haiz olan Ensârî, hem tasavvuf tarihinde hem de tasavvufî düşünce sisteminde önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Tasavvufî eserleri daha geniş çalışmalara konu olabilecek kapasitede olup ilgili araştırmacılara tavsiye edilebilir.

Kaynakça

- Ayten, Ali.- Düzgüner, Sevde. *Tasavvuf Psikolojine Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- Buhârî. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cû'fî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. Beyrût: Dâru Takvî'n-Necât, 1422.
- Demirli, Ekrem. *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Derin, Süleyman. "Şamlı Bir Sufi: Şeyh Arslan Dımaşki ve Tevhid Risalesi". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, (26-2010/2), 91-105.
- Drewes, G. W. J. *Directions for Travellers on the Mystic Path: Zakariyya' al-Ansari's Kitab Fath al-Rahman and its Indonesian Adaptations With an Appendix on Palembang Manuscripts and Authors*. Brill, The Hague 1977.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye fi nef'i ervâhi'z-zevâti'l-insâniyye*. Mirâsu'n-Nubuvve: 2012.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Lü'lü't-nazîm fi rev-mi't-taallüm ve't-talîm*. Mısır: Matbaatu'l-Mavsuât, 1319.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-. *Gâyetü'l-vüüsül fi şerhi Lübbi'l-usûl*. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, 2011.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-. *İhkâmü'd-delâle 'alâ tahrîri'r-Risâle*, Nşr. Abdulcelil Gidâ. Dımaşk: Dâru'l-Nu'mâniyye li'l-Ulûm, 1420.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-. *Şerhu'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye (İhkâmü'd-delâle 'alâ tahrîri'r-Risâle)*. Nşr. Abdülvâris Muhammed Ali. Beyrut: bsy., 2000.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Gazzî, Necmuddîn Muhammed b. Muhammed el-. *el-Kevâkibu's-Sâire bi a'yâni'l-mietti'l-âşire*. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye: 1997.
- Harîrî, Kemâluddîn Muhammed el-. *Tibyânu'l-vesâilu'l-hakâyık fi beyâni's-selâsili't-terâik*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430, I-II-III.
- Harley, A. H. (ed.). *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal*. XX/3.
- Holland, Muhtar. *Concerning the Affirmation of Divine Oneness (Risala fi't-Tawhid): Shaikh Wali Raslan ad-Dımashqi with the Commentaries of Shaikh Zakariyya al-Ansari and Shaikh Ali b. Atiyya Alawan al-Hamawi*. Florida: al-Baz Publications, 1997.
- Husriyye, İzzet. *Şurûhu risâleti'ş-Şeyh Arslan*. Şam: Matbaatu'l-İlm, 1969.
- Kılıç, Mahmut Erol. *Tasavvufa Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap, 2012.
- Merter, Mustafa. *Psikolojinin Üçüncü Boyutu: Nefs Psikolojisi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.
- Öngören, Reşat. "Zeynüddîn Hâfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeynuddin-el-hafi>
- Özel, Ahmet, Kallek, Cengiz. "Zekeriyyâ el-Ensârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya-el-ensari>
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Terimler Sözlüğü*. MEB Yayınları, 1993.
- Sayar, Kemal. *Sufi Psikolojisi*, İstanbul: Kapı Yay., 2017.
- Şa'rânî, Abdulvehhâb. *Letâifu'l-minen ve'l-ahlâk*. Dımaşk: Dâru't-Takvâ, 2004.
- Şa'rânî, Abdulvehhâb. *Tabakâtu'l-Kübrâ*. Kahire: Mektebetu's-Sakâfeti'd-Diniyye, 2005.
- Uludağ, Süleyman. "er-Risâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/er-risale--kuseyri>

- Uludağ, Süleyman. "Hırka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim (11 Ağustos 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/hirka>
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 14. Basım 2011.
- Zirikî, Hayruddîn İbn Fâris. *el-'A'lâm*. Beyrut: Darü'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002.